

BIBLIOGRAFIA DE JOAN SALES: OBRA I RECEPCIÓ CRÍTICA

Josep-Vicent GARCIA I RAFFI
Universitat de València

La bibliografia que presentem avui és un intent d'inventariar tota l'obra de Joan Sales i Vallès (Barcelona, 1912-1983), ara que fa cent anys del naixement de l'autor.¹ És, fonamentalment, una bibliografia d'escrits de premsa, de revistes i de tota classe de treball en volum. Així i tot hem inclòs en notes a peu de pàgina lectures-espectacle, adaptacions teatrals o enregistrament de textos de l'autor. No és habitual fer l'inventari de l'obra d'un escriptor contemporani però calia fer-la perquè Sales ha estat reduït massa vegades a ser un escriptor d'una única obra —*Incerta glòria*— i a ser l'editor del Club dels Novel·listes. En la bibliografia i en la biografia, al capdavant, de Joan Sales hem de distingir dos moments: el de la guerra i l'exili i el de la tornada a Catalunya que significa l'escriptura i reescriptura d'*Incerta glòria* i el seu activisme editorial. Per tant, hi hem inclòs els seus articles a les revistes de l'exili i del país, els seus pròlegs o els assaigs publicats en llibres col·lectius i la feina editorial de curador fora de Club Editor. A més consignem —amb l'avís corresponent— per primera vegada el treball editorial i els articles —tot i sense signar— que s'han considerat que són obra de Joan Sales.

Pel que fa a la bibliografia crítica hem considerat de forma exhaustiva la recepció que ha tingut l'obra. Tot i que és impossible que siga definitiva hem volgut fer-la al més completa possible. Han restat fora, però, notes informatives, editorials o citacions breus sobre el seu paper en el món editorial o literari. Àdhuc hem deixat fora els articles molt generals que contenen algunes referències literàries que afecten Sales o alguna de les seues obres o les moltes referències breus o ressenyes majoritàriament informatives d'*Incerta glòria*. En canvi, hem inventariat també les referències acadèmiques que hem pogut trobar: treballs d'investigació, tesis de llicenciatura o de doctorat, majoritàriament inèdites.

Els articles o treballs del mateix Sales o crítics sobre la seua obra que han estat reeditats els anotem després de la primera entrada. No transcrivim, però, les reedicions o reproduccions d'articles o alguns fragments fets en suport digital que apareixen en algu-

1. Una primera versió de l'inventari de l'obra de Joan Sales fou publicada com a «Aproximació bibliogràfica a l'obra de Joan Sales», *Rels (revista d'idees i cultura)*, Tortosa, 2a època, núm. 2 (2010), p. 41-57.

nes pàgines web especialitzades com ara Traces (www.traces.uab.cat/tracesbd/) o les dedicades a l'autor com ara:

www.escriptors.cat/autors/salesj
www.lletra.uoc.edu/ca/autor/joan-sales
www.lletres.net/sales/
www.xtec.es/~jducros/Joan%20Sales.html
www.topobiografies.cat/joan-sales-i-valles
www.visat.cat/traduccions-literatura-catalana/esp/autor/115/joan-sales.html
www.ediari.cat/analisi/141-analisi-historic/443-incerta-gloria
<http://reocities.com/Athens/Acropolis/7864/indsal.html>

Aquests webs contenen informació literària i reproduïxen fragments de l'obra de l'autor i articles que en parlen.²

Pel que fa a la recepció crítica de les obres literàries, l'escriptura digital també ha multiplicat els textos crítics, o si més no les opinions o els comentaris literaris de tota mena. L'escriptura personal o col·lectiva de blocs significa anar més enllà de la premsa o de la revista especialitzada. Alhora la producció de textos escrits en aquests mitjans digitals té, de vegades, un escàs valor crític. Sovint són glosses de l'argument de l'obra i dels elements biogràfics de l'autor. Hem bandejat, doncs, les entrades de blocs diversos dels clubs de lectura de biblioteques públiques o les notes de lector en blocs literaris personals, amb poques excepcions. La incorporació de coneguts crítics o professors a l'escriptura blocaire, però, farà que aviat hi haja un important mitjà de crítica literària en web.

L'accés a mitjans de recerca digital significa, a hores d'ara, una eina potentíssima per facilitar la tasca de l'investigador. Així i tot encara continua vigent la recerca d'arxius i biblioteques per aconseguir reconstruir la bibliografia de qualsevol escriptor. En el nostre cas, la recerca en l'arxiu de la família Sales, facilitada primer per Núria Folch i després per Maria Bohigas, ha estat imprescindible per accedir a la documentació crítica primera i a informacions que no hagueren estat fàcils de trobar. A totes dues el meu sincer agraïment.

1. OBRA LITERÀRIA: ASSAIG, CORRESPONDÈNCIA, NOVEL·LA, POESIA I TEATRE

Viatge d'un moribund, Barcelona: Ariel, 1952.³

Tirant el Blanc, pròleg de Ferran Soldevila, 120 dibuixos i 6 aquarel·les d'Elvira Elias, adaptació i vocabulari de Joan Sales, Barcelona: Ariel, 1954.⁴

2. La darrera consulta de totes les publicacions digitals l'hem feta en maig de 2011.

3. La segona edició d'aquest volum de poemes, que de fet inclou quatre llibres, va ser conjunta amb *Cartes a Màrius Torres*, Barcelona: Club Editor, 1976. A més n'hi ha també una edició especial que conté quatre cartes de Sales a Torres i una selecció dels poemes del primer: *Viatge d'un moribund*. Joan Sales, col·lecció divulgació i cultura, *Avui*, núm. 4 (gener de 1984), 40 p.

4. És una adaptació de la novel·la de Joanot Martorell i Martí Joan de Galba. Era el volum cinquè de la col·lecció *Rondalles* de l'editorial Ariel. Va ser reeditada posteriorment per Edicions del Mall

- «L'oncle d'Europa», *Miscel·lània del Club dels Novel·listes 1956*, Barcelona: Aymà, 1956, p. 63-70.
- Incerta glòria*, Barcelona: Aymà, 1956, «Club dels Novel·listes», 5.⁵
- «[Invoquem sempre, en ton perill]», *Corona literària oferta a la mare de Déu de Montserrat*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1957, p. 310.
- En Tirant lo Blanc a Grècia: òpera bufa*, Barcelona: Club Editor, 1972, «El Pi de les Tres Branques: biblioteca vària del Principat, València i les Illes», 4.⁶
- Cartes a Màrius Torres* seguides de *Viatge d'un moribund*, Barcelona: Club Editor, 1976, «El Pi de les Tres Branques: biblioteca vària del Principat, València i les Illes», 9-11. 2a ed. 2007, «Cara fosca de les lletres», 1.⁷
- El vent de la nit*, Barcelona: Club Editor, 1983, «Club dels Novel·listes», 56.⁸
- Cartes de la guerra*, Barcelona: Club Editor, 1986, «Club de Butxaca», 37. 2a ed. 2003, «El Pi de les Tres Branques», amb una presentació de Núria Folch de Sales.
- En Tirant lo Blanc o Qui mana a can Ribot*, Barcelona: Club Editor, 1990, «El Pi de les Tres Branques: biblioteca vària del Principat, València i les Illes», 13.⁹

(1979), amb els dibuixos, pròleg i vocabulari; per Editorial Laia (1985) i per Columna (1990). Hi ha també una edició enregistrada —un àudio llibre— en cinc cedés de l'adaptació de Sales recitada per Xavier Gilibert, Barcelona: A Cau d'orella, 2005.

5. Aquesta novel·la ha tingut diverses edicions de diferent llargada i amb variades modificacions o tractaments editorials. És considerada definitiva i completa a partir de la desena edició que va publicar el Club dels Novel·listes de Club Editor en 1999 a cura de Núria Folch i Pi. Per a una informació detallada veg. N. Folch, «La llarga història d'*Incerta glòria* i de les seves successives edicions», pròleg a la desena edició de la novel·la, Barcelona: Club Editor, 1999, p. I-X. La nota sense signar de Sales a *Incerta glòria* és reproduïda a *L'altra cara de la llengua*, X. Pericay (ed.), Barcelona: Empúries, 1987, p. 92. Segons informacions de Francesc-Marc Álvaro hi va haver una versió radiofònica de la novel·la en Catalunya Ràdio: «A Frankfurt con Joan Sales», *La Vanguardia*, Barcelona (17 de setembre de 2007), p. 20.

6. *En Tirant lo Blanc a Grècia* és una òpera bufa estrenada en 1958 al Palau de la Música Catalana, representada altres vegades al mateix Palau i també al Teatre Romea en representació única en setembre del mateix any. A la Biblioteca Valenciana es conserva de Joan Altisent i Ceardi, qui va compondre la música, una partitura vocal corresponent a una arieta de la Vídua Reposada.

7. Es poden consultar en web dues cartes de Joan Sales a Màrius Torres de 1937: [http://pv2.sbd.udl.es/vllibres/webmarius/relacionat/llegat/1.3.2.%20Correspondencia%20rebuda%20per%20Marius%20Torres/1.3.2.3.\(1937\)657.html](http://pv2.sbd.udl.es/vllibres/webmarius/relacionat/llegat/1.3.2.%20Correspondencia%20rebuda%20per%20Marius%20Torres/1.3.2.3.(1937)657.html). També cal anotar-hi que hi ha una obra teatral, *És molt Màrius* (2003), basada en els poemes de Màrius Torres i les cartes de Sales al seu amic. L'autor literari és Lluís Rovira Masnou i va ser estrenada per la Companyia Tint Taradell Teatre dirigida per David Sala Molist.

8. *El vent de la nit* és una novel·la que s'origina de les «Últimes notícies» d'*Incerta glòria*. Apareix com a tal per primera vegada a la cinquena edició d'aquesta, del Grup del Llibre en 1981 i n'és la darrera part. I en volum independent en 1983, a la col·lecció del Club dels Novel·listes de Club Editor.

9. *En Tirant a Grècia o Qui mana a can Ribot* és la comèdia sobre el Tirant que es va publicar pòstumament. Els punts en contacte o les diferències entre aquesta i *En Tirant lo Blanc a Grècia*, l'òpera bufa, les explica Núria Folch: «En bona part l'òpera bufa i la comèdia són coincidents, i la majoria de les diferències són només de cara a dir cantant, o en cor, els versos que deia una sola persona parlant, no li semblà aleshores convenient a Joan Sales d'editar també la comèdia.», Núria Folch, «Joan Sales i *Tirant lo Blanc*», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 365 (maig de 1990), p. 62-63.

- Miquel Costa i Joan Sales, *Converses i dites de Martí Rialp, Els òrside*, Barcelona: Club Editor, 1989, «El Pi de les Tres Branques: biblioteca vària del Principat, València i les Illes», 12, p. 137-152.
- Epistolari Joan Coromines & Joan Sales*, a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas, pròleg d'Albert Manent, Barcelona: Fundació Pere Coromines, 2004, «Textos i estudis», 7.
- Cartes Completes (1960-1983)/Mercè Rodoreda/Joan Sales*, a cura de Montserrat Casals, Barcelona: Club Editor, 2008, «La Cara Fosca de les Lletres», 2.
- «Quatre cartes de Joan Sales a Ferran de Pol (Mèxic, 1947-1948)», *Rels (revista d'idees i cultura)*, 2a època, núm. 2 (2010), p. 59-75.¹⁰

2. OBRA TRADUÏDA DE JOAN SALES

- «Adéu a la Creu del Sud», del *Diari d'un moribund*, dins *Voces que te han cantado: selección de poesía religiosa*, traducció, selecció i edició de Paulina Crusat, Barcelona: Juventud, 1970, p. 92.
- Gloire Incertaine*, traducció de Bernard Lesfargues, París: Gallimard, 1962.
- 2a edició: *Gloire Incertaine, suivi de Le vent de la nuit*, traducció de Maria Bohigas i Bernard Lesfargues, préface de Juan Goytisolo, París: Tinta Blava, 2006.
- Incierta gloria*, traducció de Carlos Pujol, Barcelona: Planeta, 1962.
- Uncertain glory*, traducció de David H. Rosenthal, Houston: American Institute for Catalan Studies, 2002.
- Ongewisse glorie*, traducció d'Adri Boon, Leiden (Holanda): Menken Kasander & Wigman, 2011.¹¹
- Uncertain glory*, traducció de Peter Bus, London: The MacLehose Press, 2012 (en premsa).¹²

10. Hi ha més cartes inèdites i inventariades de Joan Sales en diferents arxius del país: per exemple, es conserven quatre lletres a Antoni Bargés corresponents als anys 1946-1947 al Fons d'Història per a l'Educació de la Biblioteca de la Universitat de Girona. També es van publicar fragments de lletres de Sales a Xavier Benguerel en: «Mentre som llegits, vivim», J. Puntí ed., *El País. Quadern*, Barcelona (24 de novembre de 2005), p. 3.

11. Informació en: <http://www.mkw-uitgevers.nl/2011-nj.pdf>

12. Podem llegir-ne un fragment intitulat «The Aragonese Front» en <http://www.litro.co.uk/index.php/2011/05/12/the-aragonese-front-1937-joan-sales/>

3. ARTICLES EN PUBLICACIONS PERIÒDIQUES¹³

- «Qüestions de llenguatge: les oracions negatives», *Full Català*, Mèxic, núm. 6 (març de 1942), p. 8.¹⁴
- «El nom comú», *Full Català*, Mèxic, núm. 6 (març de 1942), p. 10-11.
- «Records de Xàtiva», *Full Català*, Mèxic, núm. 7 (abril de 1942), p. 3-4.
- «Qüestions de llenguatge: pronoms i adjectius possessius. Consultori», *Full Català*, Mèxic, núm. 7 (abril de 1942), p. 9.
- «1395-1859-1942. Tres èpoques dels Jocs Florals. El temps dels primers Jocs», *Full Català*, Mèxic, núm. 8-9 (maig-juny de 1942), p. 3-4.¹⁵
- «Qüestions de llenguatge: La *Grammaire catalane* de Pompeu Fabra», *Full Català*, Mèxic, núm. 10 (juliol de 1942), p. 4 i 10.
- «Un ideal digne dels nous temps», *Full Català*, Mèxic, núm. 10 (juliol de 1942), p. 6.
- «Joffre, un mariscal català», *Full Català*, Mèxic, núm. 11 (agost de 1942), p. 3.
- «Qüestions de llenguatge: la naturalitat i la correcció», *Full Català*, Mèxic, núm. 11 (agost de 1942), p. 10.
- «Qüestions de llenguatge: les contraccions catalanes», *Full Català*, Mèxic, núm. 12 (setembre de 1942), p. 4.
- «Damià Campeny», *Full Català*, Mèxic, núm. 13 (octubre de 1942), p. 7.
- «Les lletres. *L'estel sobre el mur* d'Agustí Bartra», *Full Català*, Mèxic, núm. 14 (novembre de 1942), p. 7.
- «Qüestions de llenguatge: règim dels complements directe i indirecte», *Full Català*, Mèxic, núm. 15 (desembre de 1942), p. 6.
- «Literatura catalana a Mèxic», *Catalunya*, Buenos Aires (1943), p. 7-8.¹⁶
- «Llibres en català a Mèxic: [Recensió de *Retorn* de Josep M. Poblet i *El futur de Catalunya* de Jordi Arquer]», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 1 (setembre de 1943), p. 4.

13. L'inventari de les col·laboracions periodístiques de Joan Sales resta obert per la possibilitat que apareguen textos publicats a Mèxic o a Catalunya. Malauradament no són conservats al seu arxiu. No seran nombrosos però deuen existir. En tinc alguna notícia com ara de publicació *Butlletí d'Informació del Moviment Social d'Emancipació Catalana* on apareix com a col·laborador Joan Sales. Veg. Robert Surroca, *Premsa catalana en Mèxic (1906-1982)*, Zapopan (Mèxic): El Colegio de Jalisco-Generalitat de Catalunya, 2000, p. 20.

14. En el número anterior de la publicació, el 5 (febrer de 1942), en la pàgina 4, avisa que en el número que ve hi haurà una secció filològica a càrrec de Joan Sales. Les anotarem, tot i que són sense signar o amb les inicials J. S. Com no hi ha cap indicació de canvi d'encarregat de la secció, donem com autor a Joan Sales en totes aquestes col·laboracions. En aquesta secció apareguda per primera vegada hi ha una nota final «Consultori» que explica: "Tot dubte que tinguin els nostres lectors, poden comunicar-lo a aquesta secció del periòdic. Admetrem gustosament correspondència sobre punts gramaticals."

15. Tot i que no són signats, hi ha en aquest número monogràfic dedicat als Jocs Florals, uns textos que ben possiblement són de Joan Sales: «Els trobadors», «Els Jocs Florals de Tolosa» i els solts dedicats a Bernat de Ventadorn, Bertran de Born, el Marquès de Santillana, Guillem de Berguedà i Jofre Rudel.

16. Segons la informació d'Albert Manent, *La literatura catalana a l'exili*, 2a ed., Barcelona: Curial, 1989, p. 10.

- «Monsenyor», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 2 (octubre de 1943), p. 15.
- «Llibres en català a Mèxic: [Recensió de *Diari d'un refugiat* de Roc d'Almenara]», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 3 (novembre de 1943), p. 4.
- «Terra de lleialtat», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 3 (novembre de 1943), p. 12.
- «Llibres en català a Mèxic: [Recensió de *Les petites antologies catalanes* de l'editor Bartomeu Costa-Amic]», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 4 (desembre de 1943), p. 4.
- «Serra Hunter», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 5 (gener-febrer de 1944), p. 3-4. Reproduït en *Els Quaderns de l'Exili*, Barcelona: Barcelonesa d'edicions, 1994, p. 104-107.
- «Contra alguns errors divulgats», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 5 (gener-febrer de 1944), p. 7. Reproduït en *Els Quaderns de l'Exili*, Barcelona: Barcelonesa d'edicions, 1994, p. 108-112.
- «Antoni de Capmany i la marina nacional», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 7 (maig-juny de 1944), p. 3-4.
- «Llibres en català a Mèxic: [Recensió de *Músiques d'oboè* de Jaume Tarrades]», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 8 (juliol-agost de 1944), p. 4.
- «Llegenda i veritat de Roderic de Borja», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 8 (juliol-agost de 1944), p. 13-14.
- «Roderic de Borja va ser un gran Papa», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 9 (setembre-octubre de 1944), p. 13 i 15.
- «*La novel·la del besavi* del doctor Agustí Pi-Sunyer», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 11 (gener-febrer de 1945), p. 5.
- «Llibres en català a Mèxic: [Recensió de *Els primers romàntics del paísos de llengua catalana* J. M. Miquel i Vergés]», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 11 (gener-febrer de 1945), p. 7-8.
- «Els òrside», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 12 (març-abril de 1945), p. 8-10 i 12.¹⁷ Reproduït com a segona part de Miquel Costa, *Converses i dites de Martí Rialp*, Barcelona: Club Editor, 1989, p. 137-152.
- «Els néts d'Hèrcules i Hesperis», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 13 (maig-juny de 1945), p. 5-6. Signat amb el pseudònim Masades de Segura. Reproduït a *Els Quaderns de l'Exili*, Barcelona: Barcelonesa d'edicions, 1994, p. 113-119.¹⁸
- «El senyor Oliver, de Sabadell», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 13 (maig-juny de 1945), p. 15.
- «Les guerres del francès i la Renaixença literària», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 14 (juliol-agost de 1945), p. 3-4. Reproduït a *Els Quaderns de l'Exili*, Barcelona: Barcelonesa d'edicions, 1994, p. 120-127.
- «De Miquel Servet a la bomba atòmica», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 15 (setembre-octubre de 1945), p. 1-2 i 10.

17. Aquest article tingué una resposta de Jordi Arquer: «Notes sobre l'orsisme», *Germanor*, any xxxiv, Xile, núm. 500 (octubre de 1945), p. 19-25.

18. Segons les informacions de Núria Folch i Pi, vídua de l'escriptor, són de Joan Sales els articles de *Quaderns de l'Exili* signats com a Masades de Segura i Marc Vallès, i molts dels no signats: la majoria d'editorials, molts «Arrels de la nostra fe» i moltes notes que s'hi publiquen.

- «La Renaixença militar», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 15 (setembre-octubre de 1945), p. 13-14.
- «El profeta de Portlligat», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 17 (desembre de 1945), p. 13-15. Signat amb el pseudònim de Masades de Segura.
- «La *Miscel·lània Fabra*», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 18 (gener-març de 1946), p. 15 i 10.
- «[Carta de Sales i Ferran de Pol a Avel·lí Artís]», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 18 (gener-març de 1946), p. 16.
- «En Guimerà i la Renaixença Militar: el camp d'espases», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 19 (abril-maig de 1946), p. 3.
- «L'estètica guimeraniana», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 19 (abril-maig de 1946), p. 12. Signat amb el pseudònim de Masades de Segura.
- «Potser que prou 'cultura'», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 20 (juny de 1946), p. 3-4.
- «Els Estudis Generals del Principat, València i les Illes», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 20 (juny de 1946), p. 5. Signat amb el pseudònim de Masades de Segura.
- «La Reforma Universitària a la Facultat de Filosofia i Lletres», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 20 (juny de 1946), p. 10. Signat amb el pseudònim de Marc Vallès.
- «Llibres en català a Mèxic. Els 'clàssics catalans' de l'editor Bartomeu Costa-Amic. [Poèsies d'Auzias March]», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 21 (juliol de 1946), p. 12.
- «Siguem galants i pràctics», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 22 (agost de 1946), p. 6-7.
- «Cinquantenari del cinematògraf: l'ombra de l'arengada o una llança a favor del cinema», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 22 (agost de 1946), p. 11-12 i 14. Signat amb el pseudònim de Masades de Segura.
- «A Sírius en tartana», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 22 (agost de 1946), p. 15. Signat amb el pseudònim de Marc Vallès.
- «Llibres en català a França [Recensió de *L'Urgell* d'Enric Brufau, *Història de coneguts* de Rafael Tasis i *El canvi de Catalunya* de Baptista Xurriuguera]», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 23 (setembre de 1946), p. 7. Signat amb les inicials M. de S., el pseudònim de Masades de Segura.
- «Manuel G. Alba», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 24 (octubre-desembre de 1946), p. 3-4. Signat amb el pseudònim de Masades de Segura.
- «Els isabelins», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 24 (octubre-desembre de 1946), p. 5-8.
- «En Bosch-Gimpera», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 25 (gener-febrer de 1947), p. 3-5.
- «Resum i extrets de *La formación de los pueblos de España* [d'*En Bosch-Gimpera*]», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 25 (gener-febrer de 1947), p. 5-8. Signat amb les inicials J. S. [Joan Sales].
- «Llibres en català a Mèxic. Centenaris de Narcís Oller i Jaume Collell», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 26 (març-abril de 1947), p. 10. Signat amb les inicials M. de S., el pseudònim de Masades de Segura.
- «Gravats populars montserratins», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 26 (març-abril de 1947), p. 23-24. Signat amb el pseudònim de Marc Vallès.
- «La batalla del Bruc», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 26 (març-abril de 1947), p. 25.
- «El temps presoner [ressenya a *El descrèdit de la realitat*, de Joan Fuster]», *Cap d'any 1956*, col·lecció Raixa, Palma de Mallorca: Moll, 1955, p. 153-165.

- «Hem guanyat una gran batalla», *Diàleg*, núm. 1, any I (novembre de 1962), p. 12. Signat amb el pseudònim de Joaquim Vallès.
- «El despertar de València», *Diàleg*, núm. 2, any I (juliol de 1963), p. 6-7. Signat amb el pseudònim de Joaquim Vallès.
- Respostes a l'«Enquesta als editors catalans», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 3 (març de 1961) p. 16.
- Respostes a l'«Enquesta als escriptors catalans: Narradors», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 6 (juny de 1961), p. 16-17.
- «El lector diu... Comentant una crítica», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 12 (desembre de 1962), p. 1.
- «Joan Sales» dins «Nou escriptors ens diuen com són i el dibuixant 'Gin' els interpreta», *Tele-Estel*, Barcelona, núm. 144 (18 d'abril de 1969), p. 14.
- «Màrius Torres poeta de l'Esperança», *Boletín Interior Informativo del Centro Comarcal Leridano*, Barcelona (abril de 1969), p. 23-36.
- «El lector diu... *Incerta glòria*», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 125 (febrer de 1970), p. 2.
- «[Respostes a] Valoració i record [de l'Entronització]», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 211 (abril de 1977) p. 60.
- «Màrius Torres i la guerra», *Quaderns de Ponent*, Lleida, núm. 3-4 (hivern de 1983), p. 71-76.
- «Una traducció inacabada de *La nit transparent*», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 296 (maig de 1984), p. 33.

Editorials de *Quaderns de l'Exili* atribuïts¹⁹

- «Retorn al punt de partida», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 2 (octubre de 1943), p. 1-2; «Cavalleresca i marítima», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 7 (maig-juny de 1944), p. 1-2; «Al cap d'un any què volem, què ens proposem», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 9 (setembre-octubre de 1944), p. 1-2 i 4; «València la clara», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 10 (novembre-desembre de 1944), p. 1-2;²⁰ «1845-1945», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 13 (maig-juny de 1945), p. 1-2; «La nostra guerra», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 14 (juliol-agost de 1945), p. 1; «En Guimerà, màxim precursor», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 19 (abril-maig de 1946), p. 1-2; «1941-1946: un lustre. Els *Quaderns de l'Exili* a l'exili», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 24 (octubre-desembre de 1946), p. 1-2; «L'ocupació universitària», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 20 (juny de 1946), p. 1-2; «1936-1946: una dècada. Advertiment als botiflers», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 21 (juliol de 1946), p. 1-2; «Una pàtria i

19. Quan es va fer l'edició facsímil de *Quaderns de l'Exili* i Ferran de Pol preparava un article sobre la revista, li va preguntar a Sales qui o quins havien escrit els editorials de tots els números. Sales va enviar una nota manuscrita a Ferran de Pol (dins la carta de 30 d'abril de 1982) on tractava d'adjudicar l'autor o els autors a cadascun dels editorials. Lletre dipositada en el llegat Ferran de Pol de la Biblioteca P. Fidel Fita d'Arenys de Mar. Inventarie els que són adjudicats a Joan Sales.

20. «És escrit en valencià però em penso que el vaig conjuminar jo, pot ser ajudat per en [Ernest] Guasps», segons la carta de Joan Sales a L. Ferran de Pol (30 d'abril de 1982).

una llar», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 22 (agost de 1946), p. 1-2; «L'Etnos ibèrica», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 25 (gener-febrer de 1947), p. 1-2 i «El nostre Sinaí», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 26 (març-abril de 1947), p. 1-2.

4. PRÒLEGS, ESTUDIS HISTÒRICS I LITERARIS I COL·LABORACIONS EN VOLUMS²¹

- «El ciutadà», *En memòria de Manuel González i Alba, mort el 6 d'octubre del 1934*, Valls: Eduard Castell impressor, 1936, p. 31-36.
- «El llenguatge de Verdaguier i la present edició», Jacint Verdaguier, *L'Atlàntida*, prefaci de J. M. Miquel i Vergés, Mèxic D.F.: Ediciones Minerva, col·lecció Catalònia, 1945, p. 29-35.²²
- «Catalonian literature», *Columbia Dictionary of Modern European Literature*, Nova York: Colombia University Press, 1947, p. 152-157.
- «Pròleg a l'edició mexicana del *Canigó*» i «Mètode de transcripció i anotació del text», Jacint Verdaguier, *Canigó*, Mèxic: Edicions de la Biblioteca Catalana, 1948, p. 7-45 i 46-51.
- «Pròleg», *Rondalles [populars] gironines i valencianes*, il·lustracions en color d'Elvira Elias, pròleg, tria, adaptació del text i vocabulari per Joan Sales, Barcelona: Ariel, 1951, p. 7-9.
- «Pròleg», *Rondalles d'ahir i d'avui*, il·lustracions de Montserrat Casanova; pròleg, tria i adaptació del text i vocabulari per Joan Sales, Barcelona: Ariel, 1952, p. 5-7.
- «Notícia biogràfica [de Màrius Torres]», Màrius Torres, *Poesies*, 3a ed. augmentada amb 30 poemes inèdits, prefaci de Carles Cardó, Barcelona: Ariel, 1953, p. 9-36.²³
- «De Carles Riba a Màrius Torres», *Homenatge a Carles Riba*, Barcelona: Janés i Olivé, 1954, p. 301-310.
- «Nota de l'adaptador», *Tirant el Blanc*, pròleg de Ferran Soldevila, 120 dibuixos i aquarel·les d'Elvira Elias, adaptació i vocabulari de Joan Sales, Barcelona: Ariel, 1954, p. 11.²⁴

21. No incloc entre aquests pròlegs els escrits per Joan Sales per a les seues obres.

22. Aquesta edició va provocar un joc creuat d'opinions entre Sales i Joan Oliver. Primer Oliver va fer una ressenya a *Germanor*, núm. 500 (octubre de 1945), p. 31-32 que va ser contestada per Joan Sales a la part final de l'article «La *Miscehlània Fabra*», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 18 (gener-març de 1946), p. 10. Finalment Oliver respon en «Un article dels *Quaderns de l'Exili*», *Germanor*, Santiago de Xile, núm. 508-509 (juny-juliol de 1946), p. 51. També Alfons Serra-Baldó en va fer una ressenya llarga en «Una nova edició de *L'Atlàntida*», *Revista de Catalunya*, París, núm. 103 (juliol-setembre de 1947), p. 280-286.

23. En la quarta edició (Ariel, 1964) la «Notícia biogràfica [de Màrius Torres]» ocupa les p. 7-71 i hi ha una «[Nota] Apèndix a la 4a ed.» en la p. 189 signada per J. S. A partir de la cinquena edició desapareixen els textos de Sales i Cardó.

24. Aquesta nota de l'adaptador desapareix en las següents edicions i reapareix en la quarta.

- «Nota a *Incerta glòria*», Barcelona: Club Editor, 1956, p. 5. Reproduït en *L'altra cara de la llengua*, X. Pericay (ed.), Barcelona: Empúries, 1987, p. 82.
- «Advertiment del traductor a *El Crist de nou crucificat*», Barcelona: Club Editor, 1959, p. 11-12. Reproduït a *L'altra cara de la llengua*, X. Pericay (ed.), Barcelona: Empúries, 1987, p. 104-105.
- «Pròleg», Ferran Soldevila, *L'aprenent de suïcida. Comèdia en tres actes seguida de L'Amador de la gentilesa*, Palma de Mallorca: Moll, 1961, p. 7-10.
- «Nota dels editors catalans», Fedor Dostoievski, *Els germans Karamàzov*, Barcelona: Club dels Novel·listes, 1961, p. 7-9. Reproduït fragmentàriament a *Cent anys de traducció al català (1891-1990). Antologia*, a cura de M. Bacardí, J. Fontcuberta i F. Parcerisas, Vic: Eumo, 1998, p. 181-183.
- «Nota dels editors», Llorenç Villalonga, *Bearn*, Barcelona: Club Editor, 1961, p. 9-14.²⁵
- «*Madame Bovary, Salammbô* y Flaubert» i «Notas», Gustave Flaubert, *Madame Bovary. Salammbô*, Barcelona: Vergara, 1962, p. 9-75 i 945-955.
- «Pròleg», Mercè Rodoreda, *La plaça del diamant*, Barcelona: Club Editor, 1962, p.²⁶
- «Una traducció inacabada de *La nit transparent*», *Miscel·lània Cardó*, Barcelona: Ariel, 1962, p. 63-64. Reproduït en *Serra d'Or*, núm. 296 (maig de 1984), p. 33.
- «Pròleg del traductor català» i «Sobre la transcripció dels topònims», Loïs Delluc, *El garrell*, Barcelona: Club Editor, 1963, p. 7-33 i p. 33.
- «Nota sobre aquesta traducció catalana», François Mauriac, *Thérèse Desqueyroux*, Barcelona: Vergara, 1963, p. 149-150. 2a ed. Barcelona: Proa, 1985.
- «Pròleg a la tercera edició», Josep Maria Folch i Torres, *Joan Endal*, Barcelona: Selecta, 1964, p. 9-23.
- «Pròleg a la quarta edició», Llorenç Villalonga, *Mort de dama*, Barcelona: Club Editor, 1965, p. 5-46.²⁷
- «Nota dels editors», J. D. Salinger, *L'ingenu seductor*, versió catalana de Xavier Benguerel, Barcelona: Club Editor, 1965, p. 7-8.
- «Pròleg», Ramona Via, *Nit de reis: diari d'una infermera de 14 anys*, Barcelona: Club Editor, [1966], p. 7-9.
- «Pròleg a la vuitena novel·la de Villalonga», Llorenç Villalonga, *La Lulú o La princesa que somreia a totes les conjuntures*, Barcelona: Club Editor, 1970, p. 7-11.
- «Pòrtic», Joan Arús i Colomer, *Les veus de la nit*, Castellar del Vallès: Artigrafia, 1971, p. 9-10.
- «De l'editor a l'autor», Sebastià Juan Arbó, *L'espera*, Barcelona: Club Editor, 1967, p. 13-29.
- «Nota de l'editor», Llorenç Villalonga, *La gran batuda*, Barcelona: Club Editor, 1968, p. 7-8.

25. Hi ha pròlegs nous i afegits al de la primera, a la segona (1964), i quarta (1969) edicions.

26. «Pròleg a la 2a edició», p. 7-12; «Pròleg a la 3a edició», p. 13-16. A partir del «Pròleg a la 4a edició», hi ha una repaginació: 2a, p. 5-10, 3a, p. 11-14, 4a, p. 15, «Pròleg a la 5a edició», p. 16-17, «Una mica d'història de *La plaça del diamant* amb motiu de la 26a edició» (1982), p. 11-18 i «Epíleg», 31a edició (1989).

27. En les edicions posteriors hi ha canvis de paginació i dos textos prologals nous: «Afegit a la sisena edició», p. 46 i «Pròleg a la setena edició» (1971), p. 47-50. A partir de la 8a es manté.

- «Pròleg de l'editor», Llorenç Villalonga, *La marquesa de Pax i altres disbarats*, Barcelona: Club Editor, 1975, p. 11-13.
- «Pròleg de l'editor. Uns comentaris al marge d'aquest llibre», Joan Coromines, *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona: Club Editor, 1971, p. 7-20. Reproduït fragmentàriament en *L'altra cara de la llengua*, X. Pericay (ed.), Barcelona: Empúries, 1987, p. 164-178.
- «Introducció», Gustave Flaubert, *Madame Bovary. Costumbres provincianas*, Barcelona: Planeta, 1982, p. 9-32.²⁸
- «Unes paraules prèvies en aquesta edició facsímil dels *Quaderns de l'Exili*», *Quaderns de l'Exili. Mèxic 1943-1947*, Barcelona: Estudis Nacionalistes, 1982, p. 5-8. Reproduït en *Els Quaderns de l'Exili*, Barcelona: Barcelonesa d'edicions, 1994, p. 11-28. *Els Quaderns de l'Exili*, Barcelona: Barcelonesa d'edicions, 1994, p. 11-28 i 104-127.²⁹

5. ADAPTACIONS, ANTOLOGIES I EDICIONS

- Màrius Torres, *Poesies d'en Màrius Torres*, Coyoacán (Mèxic): Quaderns de l'Exili, 1947.³⁰
- Enric Prat de la Riba, *La nacionalitat catalana*, Mèxic: Edicions de la Biblioteca Catalana, 1947.
- Jacint Verdager, *Canigó: poema*, Mèxic: Edicions de la Biblioteca Catalana, 1948. Transcripció, pròleg i notes.
- Rondalles escollides* de Ramon Llull, Mistral i Verdager, pròleg de Carles Riba, il·lustracions d'Elvira Elias, tria i adaptació del text i vocabulari per Joan Sales, Barcelona: Ariel, 1949.
- Rondalles escollides* de Guimerà, Caseponce i Alcover, il·lustracions Elvira Elias, tria i adaptació del text i vocabulari per Joan Sales, Barcelona: Ariel, 1950.
- Rondalles [populars] gironines i valencianes*, il·lustracions en color d'Elvira Elias, pròleg, tria, adaptació del text i vocabulari per Joan Sales, Barcelona: Ariel, 1951.

28. Aquesta nova edició té un pròleg signat per Sales a l'octubre de 1981 i l'acompanya una cronologia i una bibliografia de Flaubert en espanyol sense signar.

29. Conté, a més dels treballs de Josep M. Ametlla, Raimon Galí i Ferran de Pol, els següents tres articles de Joan Sales: «Serra Hunter», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 5 (gener-febrer de 1944), p. 3; «Contra alguns errors divulgats», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 5 (gener-febrer de 1944), p. 7 i «Els néts d'Hèrcules i Hesperis». *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 13 (maig-juny de 1945), p. 5-6 i «Les guerres del francès i la Renaixença literària», *Quaderns de l'Exili*, Mèxic, núm. 14 (juliol-agost de 1945), p. 3-4. A més, també s'hi reproduceix «Unes paraules prèvies en aquesta edició facsímil dels *Quaderns de l'Exili*», *Quaderns de l'Exili. Mèxic 1943-1947*, Barcelona: Estudis Nacionalistes, 1982, p. 5-8. La revista catalanoamericana *Quaderns de l'Exili* pot consultar-se en facsímil digital en la Biblioteca del Exilio de la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes: <http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/quaderns-de-lexili-0/html/>

30. La primera edició a Catalunya de les *Poesies* és també a cura de Joan Sales i és editada per Llibres de l'Óssa Menor. També ho són les edicions tercera i quarta en l'editorial Ariel de 1953 i 1963.

- Rondalles d'ahir i d'avui*, il·lustracions de Montserrat Casanova, pròleg, tria i adaptació del text i vocabulari per Joan Sales, Barcelona: Ariel, 1952.³¹
- Ferran Soldevila, *Historia de España*, versió castellana, edició il·lustrada, pies de grabados e índice alfabético por J. Sales, 8 volums, Barcelona: Ariel, 1952-1959.³²
- Tomàs de Kempis, *La imitació de Jesucrist*, versió catalana d'Emili Vallès, pòrtic per Aureli M. Escarré, introducció per Garsias M. Colombàs Lull, edició a cura de J. Sales, Barcelona: Ariel, 1954.
- Història dels catalans*, dirigida per Ferran Soldevila, edició il·lustrada, recerca i tria de les il·lustracions, epígrafs i índexs per Joan Sales, volums 1-3 i 5, Barcelona: Ariel, 1961-1970.
- Joan Salvat-Papasseit, *Poesies*, esbós biogràfic per Tomas Garcés, introducció a la poesia de Salvat per Joan Fuster, il·lustracions per Josep Guinovart, transcripció de J. Sales, Barcelona: Ariel, 1962.
- La Flor romanial: rondalla de Mallorca*, adaptada per Joan Sales, dibuixos de Fina Rifà, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982.
- Contes d'ahir i d'avui*, introd. de N. Folch, pròleg de J. Sales, Barcelona: Club Editor Jove, 1986. 2a ed. 1996.³³

EDICIONS ATRIBUÏDES³⁴

- Carles Cardó, *Càntic nou: poemes religiosos* (1951), *L'Evangeli d'avui* (1954), *Emmanuel: estudi sobre Jesucrist* (1955), *El Diàleg interior* (1956), *La nit transparent* (1957) i *La moral de la derrota i altres assaigs* (1959).³⁵

31. Conté «La filla del rei d'Hongria», una rondalla mallorquina del segle XIV, «El cas d'en Pere Boter», una rondalla catalana del segle XVII i «El Nadal del Raboseta», una rondalla valenciana del segle XX.

32. Segons Núria Folch, Sales, com no era permès d'editar-la en català, va aprofitar l'ocasió de fer conèixer als castellanoparlants una visió catalana d'Espanya. Els peus de gravat eren com una història paral·lela.

33. Conté els mateixos contes que *Rondalles d'ahir i d'avui*, amb un vocabulari final sense el nom d'autor i cap il·lustració.

34. Les obres de Cardó a Ariel van ser preparades per Sales (per exemple amb la compilació de sermons i d'articles en diverses biblioteques i arxius) segons el testimoni de Núria Folch i Pi, tanmateix no apareix el seu nom entre els crèdits de la publicació per diferents motius.

35. Aquest volum va ser pòstum perquè Cardó va morir en 1958. Segons explicava Núria Folch, el pròleg explicatiu de l'obra és signat pels editors i no per Joan Sales perquè la censura imposà en el text «guerra d'alliberament». En aquesta col·lecció falta el volum *L'histoire spirituelle des Espagnes*, que només pogué editar-se en català vint anys després a l'editorial Claret.

6. TRADUCCIONS

EN CASTELLÀ

Gustave Flaubert, *Madame Bovary. Salambó*, Barcelona: Vergara, 1962.³⁶
 Fedor Dostoievski, *Los hermanos Karamazov*, Barcelona: Grans Èxits, DL, 1996.

EN CATALÀ

Aurora Bertrana, *Entre dos silencis*, Barcelona: Club dels Novel·listes, 1958.³⁷
 Níkos Kazantzaki, *El Crist de nou crucificat*, Barcelona: Club dels Novel·listes, 1959. 2a ed. 1994.
 Fedor Dostoievski, *Els germans Karamàzov*, Barcelona: Club dels Novel·listes, 1961.
 Loís Delluc, *El garrell*, Barcelona: Club Editor, 1963. 2a ed. Barcelona: Club Editor/Kapel, 1984.
 François Mauriac, *Thérèse Desqueyroux*, traducció i nota final de Joan Sales, Barcelona: Vergara, 1963. 2a ed. Barcelona: Proa, 1985.

7. ENTREVISTES AMB JOAN SALES

Anònim, «Instantànies. Joan Sales», *Avui*, Barcelona (10 de gener de 1982), p. 32.
 — «Qüestionari: Joan Sales i Vallès», *Nova Veu d'Unió Democràtica de Catalunya*, Barcelona (22 de juliol de 1983), p. 15.

36. Aquesta traducció castellana de *Madame Bovary* ha tingut diverses edicions posteriorment en diferents editorials i presentacions, per exemple, Gustave Flaubert, *Madame Bovary: costumbres provincianas*, Barcelona: Planeta, 1990; *Madame Bovary*, Barcelona: RBA, 1999. *Salambó*, però, només es va publicar en la traducció espanyola de Sales d'aquesta editorial. També hi ha referències a una edició de l'editorial Origen (1992) i de RBA Coleccionables (1994). Veg. Assumpta Camps, «Per una història de la traducció de la narrativa del s. XIX en el món hispànic», *Professor Joaquim Molas: memòria, escriptura i història*, vol. 1, Barcelona: Universitat de Barcelona, 2003, p. 282. També, segons apunten altres fonts, durant l'exili mexicà, va traduir *Bouvard et Pécuchet*, però no es té constància que es publicara. Veg. Marta Pascual, «Joan Sales: la traducció com a treball de reescriptura», http://www.pencatala.cat/ctdl/traductors/joan_sales/. Vicenç Riera Llorca n'apunta un títol en Ediciones Fronda: «Era el 1943. Vam començar amb amb *Una francesa en la tormenta*, de Madaleine Gex Le Verrier, que vaig traduir jo, i un altre que va traduir el matrimoni Joan Sales-Núria Folch. L'Artís va pagar la traducció als Sales.», *Els exiliats catalans a Mèxic*, Barcelona: Curial, 1994, p. 69.

37. Segons va anotar Bertrana, Sales havia traduït la novel·la al català des de l'original castellà. Així ho explica Marta Pascual en «Joan Sales: la traducció com a treball de reescriptura», *ibídem*. Veg. també Marta Pasqual i Llorenç, «Entre dos silencis, entre dos autors: Aurora Bertrana i Joan Sales», *Revista de Girona*, Girona, núm. 238 (setembre-octubre de 2006), p. 34-39.

- Badosa, Enrique, «Joan Sales está preparando otra creación novelística», *El Noticiero Universal*, Barcelona (13 d'octubre de 1982), p. 32.
- Bartomeus, Antoni, «Visita a Joan Sales», *Tele-Estel*, Barcelona, núm. 174 (20 de febrer de 1970), p. 26-27.
- Busquets i Grabulosa, Lluís, «Joan Sales, pelegrí d'una glòria eterna», «Cap de setmana», suplement d'*El Correo Catalán*, Barcelona, núm. 159 (25 de febrer de 1978), p. 17-18. Reeditat en *Plomes catalanes contemporànies*, Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya / Edicions del Mall, 1980, p. 65-72.
- «J. Sales o “fer país” entre el drama i la tragèdia», *Foc Nou, revista al servei dels cristians*, Barcelona, núm. 82 (febrer de 1981), p. 28-31.
- Cruset, José, «Joan Sales: un humanísimo monólogo espiritual», *La Vanguardia*, Barcelona (23 d'octubre de 1969), p. 54.
- Del Arco, «Mano a Mano: Joan Sales», *La Vanguardia*, Barcelona (27 de gener de 1970), p. 29.³⁸
- Farreras, Martí, «La gloria cierta de *Incerta glòria*», *Tele-Exprés*, Barcelona (7 de desembre de 1968).
- Ibarz, Mercè, «La reedició de *Quaderns de l'Exili*, record d'una revista de combat», *Avui*, Barcelona (2 de maig de 1982), p. 25.
- «El pensament fermat de Joan Sales», *L'Avenç*, Barcelona, núm. 67 (gener de 1984), p. 12-17.
- A. G., M. «Los ganadores. Joan Sales: *Incierta glòria*», *La Vanguardia*, Barcelona (16 d'octubre de 1968), p. 31.
- Rendé i Masdeu, Joan, «Joan Sales en el combat literari», *Avui*, Barcelona (9 de novembre de 1980), p. 25.
- Saladrigas, Robert, «Monólogo con Joan Sales», *Destino*, Barcelona (14 de març de 1970), p. 62.
- S. B., Ll. «La entrevista de hoy: Conversación con el autor de *Incerta glòria*», *La Vanguardia*, Barcelona (27 de gener de 1966), p. 50.
- Santacana, Robert, «Joan Sales: ‘Verdaguer tuvo una actitud indecisa, como la de Mistral’. Quince preguntas», *Diario de Barcelona*, Barcelona (2 de desembre de 1972), p. 4.
- Tarragona, Josep Maria, «Una conversación con Joan Sales», *Nuestro Tiempo*, Navarra, núm. 348-349 (juny-juliol de 1983), p. 50-55.

38. En aquesta breu entrevista Sales parla clarament de les multes que li han imposat: «El importe del premio, setenta mil pesetas, equivale aproximadamente a las multas que me han ido imponiendo a lo largo de muchos años.» Això va desencadenar una sèrie de cartes al director, a favor i en contra, al llarg de la de la setmana següent i la primera setmana de febrer inclosa una carta del mateix Sales: «Precisiones personales» (4 de febrer de 1970).

8. BIBLIOGRAFIA SOBRE JOAN SALES I LA SEUA OBRA

8.1. *Estudis literaris o de contingut biogràfic*

- Alonso, Vicent, «A propòsit d'unes cartes de Joan Sales a Ernest Martínez Ferrando», *L'Aiguadolç (Revista de Literatura)*, Dénia (Marina Alta), núm. 15, (tardor de 1991), p. 91-107.
- Aritzeta, Margarida, «Joan Sales, l'home al servei del país», *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*, 8, *Estudis de llengua i literatura catalanes*, XVI, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988, p. 161-179.
- Bacardí, Montserrat, «Joan Sales i els criteris de la traducció», *Quaderns. Revista de traducció*, Bellaterra, núm. 1 (1998), p. 27-38.
- «Amic i editor. Les cartes de Joan Sales a Ramon Folch i Camarasa», *Lluc*, Palma de Mallorca, núm. 864 (juliol-agost de 2008), p. 31-36.
- Badosa, Enrique, «La novela inédita de Sales sólo necesita un retoque», *El Noticiero Universal*, Barcelona (27 de gener de 1984), p. 18.
- Balaguer, Josep Maria, «La creació del Club dels Novel·listes i els fils de la història», *Els Marges*, Barcelona, núm. 57 (desembre de 1996), p. 15-35.
- Bardagí, Bartomeu, *Humor amb lletra i música*, Barcelona: La Campana, 1991, p. 7-8 i 20-28.
- Benguereel, Xavier, *Memòria d'un exili (Xile 1940-1952)*, Barcelona: Edicions 62, 1982, p. 232-236.
- Bou, Enric, «Joan Sales», *Panorama crític de la literatura catalana. Segle xx (De la postguerra a l'actualitat)*, E. Bou ed., Barcelona: Vicens Vives, 2009, p. 111-113.
- Busquets i Grabulosa, Lluís, «Introducció», a *París-Santiago de Xile (Quatre visions d'un mateix viatge)*, Barcelona: La Magrana, 1994, p. 173.
- Campillo, Maria i Castellanos, Jordi, «La novel·la catòlica», «La novel·la», Riquer/Comas/Molas, *Història de la literatura catalana*, vol. XI, Barcelona: Ariel, 1988, p. 71-80.
- Canosa, Francesc, «Qui va matar Joan Sales?», *Avui*, Barcelona (29 d'abril de 2004), p. 22.
- *Entre el sabre i la bomba. Memòries d'Unió Democràtica de Catalunya (1931-1979)*, Barcelona: Acontravent, 2012 (en premsa).
- i Yuste, Elena, «El 1936 i 1939 al poble més petit i a la ciutat més gran de Catalunya. Veus entre la veu de rojos i negres», *Polítiques Públiques de la Memòria, I Col·loqui Internacional*, J. Guixé i M. Iniesta, ed., Barcelona: Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya / Eumo, 2007. Edició en cd rom.
- «Atrapats entre *Incerta glòria* i *Cartes a Màrius Torres*. Realitat i ficció d'una altra Guerra Civil», *Trípodos*, Barcelona, núm. 25 (2009), p. 121-129.
- Cornellà Detrell, Jordi, *Teoria i pràctica lingüístiques a l'obra literària i editorial de Joan Sales*, treball de recerca de doctorat dirigit per August Rafanell, Girona: Universitat de Girona, Facultat de Lletres, Departament de Filologia i Filosofia, 2002.
- Cortés Orts, Carles, «La contribució crítica d'Armand Obiols i de Joan Sales en la narrativa de Mercè Rodoreda», Congrés virtual celebrat els dies 27 de novembre a 8 de

- desembre de 2000 al centre de congressos virtual de Fitzwilliam College, Cambridge i al Campus Virtual de la Universitat Oberta de Catalunya (2000): <http://www.uoc.edu/jocs/3/conferencia/ang/cortes2.html>
- Crusat, Paulina, «Juan Sales novelista y Juan Sales poeta», *Destino*, Barcelona, núm. 1032 (18 de maig de 1957), p. 37-38.
- Espadaler, Anton Maria, *Història de la literatura catalana*, Barcelona: Barcanova, 1993, p. 264-266.
- Faulí, Josep, «Joan Sales», *Novel·la catalana i guerra civil*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 117-129.
- Ferré i Trill, Xavier, «Martí Domínguez - Joan Sales: entre la nació i l'edició», *L'Aiguadolç (Revista de Literatura)*, Dénia (Marina Alta), núm. 32 (2006), p. 105-122.
- Folch i Pi, Núria, «L'evolució de Joan Sales», *El Eco de Sitges*, Sitges (8 de març de 1986).
- «Joan Sales, mal conegut», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 295 (abril de 1994), p. 25-29.
- «Sobre l'edició «canònica» de les poesies de Màrius Torres (I)», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 411 (març de 1994), p. 43-45.
- «Sobre l'edició «canònica» de les poesies de Màrius Torres (i II)», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 412 (abril de 1994), p. 43-45.³⁹
- «De la guerra, fa seixanta anys (II). Aquells dies, recordats (II)», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 438 (juny de 1996), p. 40.
- Font, Sergi, *L'actitud de quatre escriptors catalans davant la Guerra civil (1936-1939). Joan Sales, Pere Calders, Avel·lí Artís-Gener i Marià Manent*, Universitat Oberta de Catalunya: <http://openaccess.uoc.edu/webapps/o2/bitstream/10609/1203/1/36216tfc.pdf>
- Fulquet, Josep. M., «El pont del riu Kwai. L'ominós silenci que ha país ha fet a Joan Sales i la seva obra», *Avui*, Barcelona (19 de maig de 2004), p. 24.
- Fuster, Joan, «Joan Sales», *Literatura catalana contemporània*, Barcelona: Curial, 1971, p. 377-378.
- Galí, Ramon, *Recalada (1948-1962)*, Barcelona: Estudis Nacionalistes, 1994.
- Garcia, Xavier, «Joan Sales, la serena obstinació», *Nova Veu d'Unió Democràtica de Catalunya*, Barcelona, núm. 83 (15 de juliol de 1981), p. 4-6.
- Garcia Raffi, Josep-Vicent, «Camarades en les armes i en les lletres: Ferran de Pol i Joan Sales, una amistat en l'exili», *Rels (revista d'idees i cultura)*, Tortosa, 2a època, núm. 2 (2010), p. 19-39.
- «Quatre cartes de Joan Sales a Ferran de Pol (Mèxic, 1947-1948)», *Rels (revista d'idees i cultura)*, Tortosa, 2a època, núm. 2 (2010), p. 59-75.
- Giró i París, Jordi, «L'exili del Dr. Carles Cardó (1936-1954)», *L'exili republicà, Actes del Vè col·loqui República, guerra civil i franquisme*, Francesc Bonamusa, ed., Barberà del Vallès: Ajuntament, 2002, p. 149-164.
- Gómez-Ten, Robert, *La intervenció de Joan Coromines en alguns dels grans episodis de la història de la llengua catalana del s. XX (amb un apèndix d'observacions sobre la*

39. Vegeu rèplica de Margarida Prats a «Sobre els “despistaments fàcils i fatals” de *Poesies i altres escrits* de Màrius Torres», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 415-416 (juliol-agost de 1994), p. 75-78.

- llengua catalana de Joan Coromines*), Girona: Universitat de Girona, 2011, <http://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/7813/trgt.pdf?sequence=1>⁴⁰
- Grifoll, Quirze, *Anna Murià, àlbum de records*, Argentona: L'Eixernador Edicions, 1992, p. 60-62 i 65.
- Guillamon, Julià, «Colima, 10», *La Vanguardia. Cultura/s*, Barcelona (27 de novembre de 2008), p. 33.
- Manent i Segimon, Albert, «El debat Joan Sales - Joan Coromines», *Avui*, Barcelona (6 de juliol de 2004), p. 20.
- Massot i Muntaner, Josep, «Joan Sales, Ferran de Pol i Llorenç Villalonga a favor de Nicolau M. Rubió», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 496 (abril de 2001), p. 32-35.
- *Escriptors i erudits contemporanis*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p. 179-184.
- Miquel i Macaya, Joan, *Bravo, Joan Sales*, [s. l.]: [l'Autor], 1973.⁴¹
- Murià, Anna, *Crònica de la vida d'Agustí Bartra*, Barcelona: Martínez Roca, 1967, p. 133-142.
- Olesti, Isabel, «Joan Sales en Ciurana», *El País. Catalunya*, Barcelona (1 de setembre de 2003), p. 2.
- Pla, Xavier, «El testimoni de Joan Sales i la figura de Llätzer», *Lluc*, Palma de Mallorca, núm. 864 (juliol-agost de 2008), p. 20-23.
- Pasqual i Llorenç, Marta, «Entre dos silencis, entre dos autors: Aurora Bertrana i Joan Sales», *Revista de Girona*, Girona, núm. 238 (setembre-octubre de 2006), p. 34-39.
- «L'espai dels traductors. Joan Sales», http://www.pencatala.cat/ctdl/traductors/joan_sales/
- «Joan Sales: l'editor que ajudava a 'parir'», www.visat.cat/traduccion-literatura-catalana/cat/ressenyas/65/115/0/0/0/joan-sales.html
- «Joan Sales: un adaptador creador», <http://www.visat.cat/traduccion-literatura-catalana/cat/ressenyas/67/115/0/0/0/joan-sales.html>
- *Creativitat i subversió en les reescriptures de Joan Sales*, Girona: Universitat de Girona, 2011. Tesi doctoral.
- Pla, Xavier, «Joan Sales o la tenebrosa tempestad», *La Vanguardia. Cultura/s*, Barcelona, núm. 72 (5 de novembre de 2003), p. 4.
- Puimedon i Monclús, Pilar, «La correspondència entre Llorenç Villalonga i Joan Sales», *Randa*, Barcelona, núm. 34, *Vida i obra de Llorenç Villalonga II* (1994), p. 133-159.
- *Joan Sales. La responsabilitat del supervivent* (tesi doctoral dirigida pel Dr. Joaquim Molas i Batllori), Barcelona: Departament de Filologia Catalana, Universitat de Barcelona, 1996. 2 volums (627 i 304 p.).
- «La correspondència entre Mercè Rodoreda i Joan Sales», *El Contemporani (arts, història, societat)*, Catarroja, núm. 16 (1998), p. 23-26.

40. Aquesta tesi doctoral —que podem consultar en xarxa— sobre Joan Coromines inclou nombroses referències no només de les cartes entre Sales i el filòleg sinó també de les idees lingüístiques que tenien. A més conté dos apartats dedicats a les relacions.

41. Al final del text apareix: «De *Cultura*, Valls, novembre 1973, núm. 323.»

- Puntí, Jordi, «Mig segle al Club dels Novel·listes», *El País. Quadern*, Barcelona (24 de novembre de 2005), p. 1-3.
- Riera Llorca, Vicenç, *Els exiliats catalans a Mèxic*, Barcelona: Curial edicions, 1994, p. 103-108 i 115-117.
- Sales, Jordi, «Joan Sales. Una voluntat tossuda d'ampliació de la vida catalana», *Relleu*, Barcelona, núm. 99 (gener-març de 2009), p. 19-25.
- Trapiello, Andrés, *Las armas y las letras. Literatura y guerra civil (1936-1939)*, 2a edició, Barcelona: Península, 2004, p. 400-402.
- Triadú, Joan, «Tretze anys d'edició de novel·les. Els cinquanta volums del Club dels Novel·listes», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 110 (novembre de 1968), p. 75-76.
- «Joan Sales», *Lectures escollides*, tercer recull, Barcelona: Barcino, 1969, p. 51-58.
- «Assaig, crítica, estudis. Joan Sales», *La ciutat dels llibres*, Barcelona: Proa, 1999, p. 276-278.
- «Joan Sales: compromís personal i creació literària», dins *Les literatures catalana i francesa: postguerra i engagement*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, p. 415-428.
- (amb la col·laboració de S. Álvarez i M. Bacardí), *Memòria d'un segle d'or*, Barcelona: Proa, 2008, p. 205-208 i 221-224.
- Vallverdú, Francesc, «Joan Sales», *L'escriptor català i el problema de la llengua*, Barcelona: Edicions 62, 1968, p. 142-146.
- Varela i Serra, Josep, «Joan Sales i Màrius Torres», *Ressò de Ponent*, Lleida, núm. 98 (abril de 1992), p. 33.
- Vila, Enric, «Joan Sales i Núria Folch», *Benzina*, Barcelona, núm. 3 (maig de 2006), p. 72.

8.2. Sobre Quaderns de l'Exili

- Bacardí, Montserrat i Mengual, Carles, «Avel·lí Artís-Gener i els *Quaderns de l'Exili*», *Tísner. Miscel·lània d'homenatge*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, p. 159-171.
- Canosa, Francesc i Yeste, Elena, «Continuar la realitat. La voluntat periodística dels *Quaderns de l'Exili* (1943-1947). La "Gasetta de l'Exili" com a mapa comunicatiu d'interacció entre exiliats», *Actes de la Conferència Internacional Catalan Literature, Culture and Thought in Exile*, Londres: 7 i 8 de juliol de 2008, Centre for Catalan Studies de la School of Languages, Linguistics and Film, Queen Mary, de la Universitat de Londres (en premsa).
- Casacuberta, Margarida, «*Quaderns de l'Exili*. Mèxic, 1943-1947. Una revista d'agitació nacional», *Els Marges*, Barcelona, núm. 40 (setembre de 1989), p. 87-105.
- Colomer, Josep Maria, «Sobre nacionalisme ètnic, antiintel·lectualisme i esperit militar», *El País. Quadern de cultura*, Barcelona (29 de maig de 1983), p. 1 i 2.
- Díez, Manfred, «El Coronel Pérez Farràs i els *Quaderns de l'Exili*», *Relleu*, Barcelona, núm. 94 (octubre-desembre de 2007), p. 41-44.
- Farré i Piña, Antoni, «Reedició dels *Quaderns de l'Exili*», *Avui*, Barcelona (20 d'abril de 1982).

- Ferran de Pol, Lluís, «Naixença, vida i mort dels *Quaderns de l'Exili*», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 298-299 (juliol-agost de 1984), p. 23-27.
- Folch i Pi, Núria, «Joan Sales i els *Quaderns de l'exili*», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 317 (febrer de 1986), p. 43-44.
- Fuster, Joan, «¡Pobres 'intel·lectuals'!», *El Món*, Barcelona (17 de setembre de 1982).⁴²
— «Més sobre els 'intel·lectuals'!», *El Món*, Barcelona (24 de setembre de 1982).
- Galí, Raimon, «Precisions sobre els *Quaderns de l'Exili*», *El País, Quadern de cultura*, Barcelona (5 de juny de 1983).
- Galí Flores, M. de Núria, *Quaderns de l'Exili una revista polèmica del exilio catalán en México (1943-1947)*, Mèxic: UNAM, 2009. Tesi de Llicenciatura.⁴³
- Garcia Raffi, Josep-Vicent, «Les revistes catalanoamericanes de l'exili: *Full Català i Quaderns de l'Exili*», *Lluís Ferran de Pol i Mèxic: literatura i periodisme*, Barcelona: Ajuntament d'Arenys de Mar/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998, p. 184-244.
- Ibarz, Mercè, «La reedició dels *Quaderns de l'Exili*, record d'una revista de combat», *Avui*, Barcelona (22 de maig de 1982).
- Manent, Albert, *La literatura catalana a l'exili*, 2a ed., Barcelona: Curial, 1989, p. 73-76.
- Murgades, Josep, «Sinopsi de l'antinoucentisme històric», *Llengua & Literatura*, Barcelona, núm. 7 (1996), p. 126-127.
- Pasqual, Marta, «*Quaderns de l'Exili*: Una plataforma cultural amb continuïtat. El cas de Joan Sales», *Actes de la Conferència Internacional Catalan Literature, Culture and Thought in Exile*, Londres: 7 i 8 de juliol de 2008, Centre for Catalan Studies de la School of Languages, Linguistics and Film, Queen Mary, de la Universitat de Londres (en premsa).
- Triadú, Joan, «Actualitat dels *Quaderns de l'Exili*», *Avui Lletres*, Barcelona (3 d'octubre de 1982), p. 5.

8.3. Sobre Viatge d'un moribund⁴⁴

- Ferran de Pol, Lluís, «Poemes per afegir a una antologia», *Tele-Estel*, Barcelona, núm. 160 (14 de novembre de 1969), p. 30-31.
- Triadú, Joan, «A la ciutat dels llibres [Sobre *Viatge d'un moribund*]», *Raixxa*, Palma de Mallorca (gener de 1953), p. 146-147.
— «*Viatge d'un moribund* de Joan Sales», *La literatura catalana i el poble*, Barcelona: Selecta, 1961, p. 107-111.

42. Joan Fuster va escriure una carta al director on explicava que ell havia escrit Pablo i no Pau Casals en l'article corresponent: «Joan Fuster puntualitza», *El Món* (15 d'octubre de 1982).

43. La mateixa autora n'ha publicat un article resum al *Blog de la Asociación de Historiadores mexicanos palabra de Clio*: <http://palabradeclio.blogspot.com/2010/03/quaderns-de-lexili-una-revista-polemica.html>

44. Hi ha constància de la lectura dramatitzada que van fer Antoni Clapès i Montse Vallverdú. La va presentar Narcís Garolera i es va estrenar a l'Ateneu Barcelonès el 13 de setembre de 2007. Desconec si ha estat un espectacle poètic amb continuïtat.

8.4. *Sobre Incerta glòria*

- Álvaro, Francesc-Marc, «A Frankfurt con Joan Sales», *La Vanguardia*, Barcelona (17 de setembre de 2007), p. 20.
- Arnau i Faidella, Carme, «Joan Sales», *Incerta glòria*, vol. 1, Barcelona: Edicions 62-La Caixa (MOLC, núm. 88), 1982, p. 5-11.
- «*Incerta glòria* de Joan Sales, una novel·la apassionada», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 295 (abril de 1984), p. 31-32.
- «*Incerta glòria* o la complexitat humana», *Avui Cultura*, Barcelona (16 de març de 1991), p. 9.
- «Els protagonistes masculins d'*Incerta glòria*», *Miscel·lània professor Joaquim Molas: memòria, escriptura, història*, vol. 1, Barcelona: Universitat de Barcelona, 2003, p. 39-58.
- *Compromís i escriptura. Lectura d'Incerta glòria de Joan Sales*, Barcelona: Cruïlla, 2003.
- «*Incerta glòria*, de Joan Sales. Reedició de la traducció castellana de la novel·la», *Avui Cultura*, Barcelona (16 de juny de 2005), p. 9.
- Audejean, Christian, «Joan Sales: *Gloire incertaine*», *Esprit*, París, núm. 6 (juny de 1962), p. 1040-1042.
- Audi, Marc, «Une idée de la littérature», *La Quinzaine littéraire*, París, núm. 948 (16 al 30 de juny de 2007).
- Auziàs, Jean-Marie, «Presence de la Catalogne», *La Nouvelle Critique*, París (novembre de 1962), p. 136-137.
- Bacardí, Montserrat, «*Uncertain glory* by Joan Sales: a novel under construction», *Catalan Writing*, Barcelona, núm. 17-18 (novembre de 2002), p. 78.
- Badosa, Enrique, «*Incerta glòria*, por Joan Sales», *El Noticiero Universal*, Barcelona (19 de març de 1957).
- Bernoville, Concha, «La gloire incertaine par Joan Sales», *La Croix*, París (8-9 d'abril de 1962), p. 7.
- Boix, Maur M., «*Incerta glòria*», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 417 (setembre de 1994), p. 43.
- Bonet Mojica, Lluís, «Serie televisiva sobre *Incerta glòria*», *La Vanguardia*, Barcelona (6 de juliol de 1997), p. 73.
- Cabrera, Carles, «*Incerta glòria* de Joan Sales, una novel·la sobre la guerra del 36», *Lluc*, Palma de Mallorca, núm. 864 (juliol-agost de 2008), p. 28-30.
- Casacuberta, Margarida, «*Incerta glòria*, una novel·la desventurada?», *L'Avenç*, Barcelona, núm. 333 (març de 2008), p. 40-50.
- Castroviejo, Concha, «El tema desde dentro», *Hoja del Lunes de Madrid*, Madrid (17 de novembre de 1969).
- Catelli, Nora, «Tras las huellas de Miss Marple. La crítica como diosa y detective», *La Vanguardia*, Barcelona (27 d'octubre de 1992), p. 2.
- «La gran novela de la guerra civil», *El País. Babelia*, Barcelona, núm. 702 (7 de maig de 2005), p. 5.
- Cerezales, Agustín, «*Incerta glòria*», *Caleta. Literatura y pensamiento*, Cadis, 2a època, núm. 3 (1997), p. 77-81.

- Chavardes, Maurice, «Espagne mystique et sensuelle: Joan Sales, Juan Goytisolo, Ana María Matute», *Le Monde*, París (15 de setembre de 1962), p. 11.
- Chavarria, Adrià, «*Incerta glòria* cinquanta anys després. Uns breus apunts», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 573 (setembre de 2007), p. 38-40.
- Clair, Lucie, «Avrils volés», *Le matricule des anges (le mensual de la littérature contemporaine)*, París, núm. 84 (juny de 2007), p. 38-39.
- Cònsul, Isidor, «*Incierta gloria* una obra mestra», *Avui Lletres*, Barcelona, núm. 146 (23 de novembre de 1983), p. 3.
- «Joan Sales: *Incerta glòria*», *Catalan writing*, Barcelona, núm. 3 (octubre de 1989), p. 87-88.
- Conte, Rafael, «El testimonio moral de Joan Sales: *Incierta gloria*», *Informaciones*, Madrid (16 de maig de 1969).
- D.D. A.A., *Survivre à l'épreuve du temps (Présentation de Gloire Incertaine de Joan Sales)*, Barcelona: Institut Ramon Llull, 2007.⁴⁵
- Del Río Sanz, José, «Dios, responde...», *Córdoba*, Córdoba (19 d'octubre de 1969).
- Díaz-Plaja, Guillermo, «*Incierta gloria* de Joan Sales», *ABC*, Madrid (14 d'agost de 1969).
- Dolç, Miquel, «Entre la felicidad y la confesión. La patètica confesión de Joan Sales», *La Vanguardia*, Barcelona (24 d'agost de 1969), p. 10.
- Dumontet, Fabienne, «Joan Sales: le roman infini», *Le Monde des livres*, París (20 d'abril de 2007).
- Escarré, Josep, «Catalunya Ràdio oferirà des de dilluns la versió radiofònica de *Incerta glòria* de Joan Sales», *Avui*, Barcelona (26 de febrer de 1987).
- Escorihuela i Pujol, Lambert, *Una aproximación a dos obras de la guerra civil española: Homage to Catalonia y Incerta glòria*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1985, tesi de llicenciatura.
- Espadaler, Anton Maria, «El llibre de la guerra d'Espanya», *El País. Quadern*, Barcelona (16 de març de 2002), p. 2.
- Farreras, Martí, «*Incerta glòria*: una novela», *Tele-Exprés*, Barcelona (3 de juliol de 1969).
- Faulí, Josep, «Un hito novelístico», *Diario de Barcelona*, Barcelona (9 de setembre de 1968).
- «La gloria cierta de *Incerta glòria*», *El Noticiero Universal*, Barcelona (16 de novembre de 1982), p. 11.
- Finestres, Jordi, «*Incerta glòria*, la victòria literària dels perdedors», *Lluc*, Palma de Mallorca, núm. 864 (juliol-agost de 2008), p. 28-30.
- Eberhard Geisler, «Wer war Joan Sales? Hinweis auf einen Autor» *Zeitschrift für Katalanistik/Revista d'Estudis Catalans*, Freiburg im Breisgau, núm. 23 (2010), p. 89-116.

45. Quadern amb motiu de la presentació a París el 23 de maig de 2007 a la Maison de la Catalogne de París de la segona edició de la traducció catalana d'*Incerta glòria*. Hi ha textos de: Josep Bargalló, Juan Goytisolo, Jacques Ricaumont, Christian Audejean, Jena Lacroix, Xavier Pla i Maria Bohigas. A més hi ha una nota biogràfica, l'informe de la censura a la primera edició de la novel·la en català, un fragment del pròleg de Bernard Lesfargues a la traducció francesa de 1962 i una carta de Mercè Rodoreda a Joan Sales. El text l'acompanyen fotos de Barcelona i del front de Terol d'Agustí Centelles.

- Goytisolo, Juan, «Contra la mentira negra y roja», *La Vanguardia. Cultura/s*, Barcelona, núm. 142 (9 de març de 2005), p. 3.
- Guillamon, Julià, «Una juventud torturada», *La Vanguardia. Cultura/s*, Barcelona, núm. 72 (5 de novembre de 2003), p. 1-2.
- «Eppur si muove... *Incierta gloria*, novela universal», *La Vanguardia. Cultura/s*, Barcelona, núm. 142 (9 de març de 2005), p. 4-5.
- Lorés, Jaume, «[*Incierta glòria*]», *Germinàbit*, òrgan de la *Unió de l'Escolania de Montserrat*, Barcelona, núm. 48 (juliol-agost de 1957).
- Marco, Joaquín, «*Incierta glòria* de Joan Sales», *Destino*, Barcelona (2 d'agost de 1969), p. 34.
- Marsá, Àngel, «Una gran novela catalana», *El Correo Catalán*, Barcelona (12 de juny de 1969), p. 27.
- Martín Abril, José Luis, «*Incierta gloria*», *Diario Regional Valladolid* (1 de juliol de 1969).
- Martínez-Mena, Alfonso, «Una novela importante», *Vía Libre*, Madrid, núm. 74 (febrer de 1970), p. 64-65.
- Miró, Maria Mercè, «La novel·la catalana en 1969. *Incierta glòria*», *El Pont*, Barcelona, núm. 83, s. d., p. 23-24.
- Miquel i Vergés, Miquel, «Coincidències curioses», *La Nova Revista*, Mèxic, núm. 25 (novembre de 1957), p. 519-520.
- Murià, Anna, «Els llibres i els autors. *Incierta glòria*», *La Nova Revista*, Mèxic, núm. 23-24 (1957), p. 450-451.
- Ortín, Marcel, «*Incierta glòria*», *Història de la literatura catalana*, vol. III, Barcelona: Edicions 62/ Orbis, 1984, p. 174-176.
- Pérouse, Gabriel, «Joan Sales. *Gloire incertaine*», *Le bulletin des lettres*, París, núm. 240 (15 de juliol de 1982), p. 304.
- Pla, Xavier,⁴⁶ «*Incierta glòria*, novel·la excessiva», *L'Avenç*, Barcelona, núm. 265 (gener de 2002), p. 29-36.
- «*Incierta glòria* de Joan Sales o una poètica de l'excés», *Miscel·lània d'homenatge a Modest Prats*, a cura d'Albert Rossich i Mariàngela Vilallonga, *Estudi General*, Girona, núm. 22 (2002), p. 529-553.⁴⁷
- «Una obra en moviment. Aproximació a la gènesi textual d'*Incierta glòria* de Joan Sales», *Literatura de la guerra civil. Memòria i ficció*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2002, p. 209-216.
- «*Incierta glòria* de Joan Sales o la tenebrosa tempestad», *La Vanguardia. Cultura/s*, Barcelona, núm. 72 (5 de novembre de 2003), p. 4.
- «La recepció de *Gloire incertaine* de Joan Sales, història d'una traducció», *Col·loqui Europeu d'Estudis Catalans, vol. 1. La recepció de la literatura catalana a Europa*,

46. El professor Xavier Pla ha tingut diverses intervencions en congressos d'àmbit català o internacional sobre l'obra de Joan Sales, veg. la seua pàgina personal com a investigador: <http://www.udg.edu/Planapersonal/Participacioencongressos/tabid/8665/ID/2000368/language/ca-ES/Default.aspx>

47. Un fragment d'aquest estudi apareix antolugat en *Panorama crític de la literatura catalana. Segle xx (De la postguerra a l'actualitat)*, E. Bou ed., Barcelona: Vicens Vives, 2009, p. 152-155.

- Montpeller: Centre d'Études et de Recherches Catalanes Université Paul Valéry-Association Française des Catalanistes, 2004, p. 153-166.⁴⁸
- Pla, Xavier, «¿Lázaro entre nosotros?», *La Vanguardia. Cultura/s*, Barcelona, núm. 142 (9 de març de 2005), p. 2-3.
- «Gloire incertaine de Joan Sales. Un roman excessif sur la guerre d'Espagne», *La Méditerranée à feu et à sang. Poétique du récit de guerre. Actes du colloque international tenu du 2 au 4 juin 2005*, Perpinyà: Université de Perpignan, Presses Universitaires de Perpignan, 2006.
- i Mongin, Olivier, «Joan Sales, *Esprit* et la guerre d'Espagne», *Esprit*, París (agost-setembre de 2007).⁴⁹
- «Gloria ambiciosa y polémica», *El País. Babelia*, Barcelona, núm. 828 (6 d'octubre de 2007), p. 12.⁵⁰
- Pons, Pere Antoni, «Carles Pujol sobre Joan Sales», *Lluc*, Palma de Mallorca, núm. 864 (juliol-agost de 2008), p. 16-19.
- Puigverd, Antoni, «Regresar a *Incerta glòria*», *La Vanguardia*, Barcelona (2 de febrer de 2009), p. 18.
- Pujol, Carlos, «Joan Sales, certeza e incertidumbres», *La Vanguardia*, Barcelona (22 d'abril de 1969), p. 60.
- Recha, Marc, «Un projecte cinematogràfic. El laberint de l'absència», *La Vanguardia. Cultura/s*, Barcelona, núm. 142 (9 de març de 2005), p. 4.
- Ricaumont, Jacques, «*Gloire incertaine* de Joan Sales», *Combat. Le journal de Paris*, París (13 de setembre de 1962).
- Rosenthal, David, «Translator's Foreword», Joan Sales, *Uncertain Glory*, Houston: American Institute for Catalan Studies, 2002, p. 3-16.
- Rosignol, Véronique, «La gloire des vencus», *Livres Hebdo*, París, núm. 685 (15 d'abril de 2007), p. 40.
- Saladrigas, Robert, «Al pie de las letras: Monólogo con Joan Sales», *Destino*, Barcelona, núm. 1693 (14 de març de 1970), p. 62.
- Saltor, Octavi, «La glòria certa de Joan Sales», *Boletín del Círculo Catalán*, Barcelona (novembre de 1969).
- Santos, Dámaso, «Como si un imaginario Unamuno catalán hubiera hecho la guerra», *Pueblo Literario*, Madrid (21 de maig de 1969), p. 1-2.
- Sanz, Vicent, «*Incerta glòria*», *Triticària. Incursions i digressions en el món literari de Vicent Sanz*: <http://vicentsanz.wordpress.com/2010/10/12/incerta-gloria/>

48. Hi ha una traducció anglesa del treball: «Joan Sales and *Incerta glòria*. The polyphonies of a roman-fleuve», *Transfer (Journal of contemporary culture)*, núm. 3, València-Barcelona, Institut Ramon Llull-Publicacions de la Universitat de València (2008), p. 111-121. Amb el mateix títol apareix un dels pròlegs de la traducció francesa d'*Incerta glòria*: «Les Polyphonies d'un roman-fleuve», *Joan Sales, Gloire incertaine*, París (FRA): Tintablava, 2007.

49. Hi ha una versió catalana publicada com «Joan Sales, *Esprit* i la guerra d'Espanya i la reaparició d'*Incerta glòria*», *Via, revista del Centre d'estudis Jordi Pujol*, Barcelona, núm. 4 (maig de 2008), p. 102-111.

50. La ressenya d'*Incerta glòria* en la seua traducció castellana és acompanyada de la d'*Elegies de Bierville* de Carles Riba, les dues sota el títol de «El canon catalán».

- Serés, Francesc, «Incerta història», *L'Avenç*, Barcelona, núm. 333 (març de 2008), p. 34-39.
- Sintes, Marçal, «*Incerta glòria*», *Avui*, Barcelona (20 de juliol de 2006), p. 24.
- Solà, Joan, «*Incerta glòria*», *Avui Cultura*, Barcelona (14 d'octubre de 2004), p. 7.
- Tasis, Rafael, «Recensions: Sobre *Incerta glòria* de Joan Sales», *Pont Blau*, Mèxic, núm. 61 (novembre de 1957), p. 379-384.
- Teixidor, Emili, «*Incerta glòria*», *Avui Cultura*, Barcelona (1 de novembre de 2007), p. 15.
- Torrents, Ramon, «Informes de la censura sobre *Incerta glòria*», http://entregent.blogspot.com/2007_06_01_archive.html
- Triadú, Joan, «Sobre *Incerta glòria* de Joan Sales», *Forja*, Barcelona, núm. 95 (gener de 1957), p. 12-13.
- «La problemàtica religiosa d'*Incerta glòria*», *Qüestions de vida cristiana*, Barcelona, núm. 29 (1965), p. 45-53.
- «Una gran novel·la: *Incerta glòria* completa», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 120 (setembre de 1969), p. 63.
- «Anotacions de lectura d'*Incerta glòria* de Joan Sales», *31è aplec de la sardana a can Butinyà*, Santa Coloma de Gramanet (maig de 1985), p. 19 i 21.
- «La primera *Incerta glòria*» i «La segona edició d'*Incerta glòria*», *La novel·la catalana de postguerra*, Barcelona: Edicions 62, 1989, p. 51-54 i 182-186.
- «Versió final d'*Incerta glòria*», *Avui Cultura*, Barcelona (9 de març de 2000), p. 12.
- «*Incerta glòria*», *Literatura de la guerra civil. Memòria i ficció*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2002, p. 183-203.
- «Pròleg», *Incerta glòria*, vol. 1, Barcelona: MDS Books/Mediasat, 2004, p. 5-7.
- Vila-Abadal i Vilaplana, Jordi, «*Incerta glòria* i el *Cant espiritual*», *Presència*, Girona, núm. 2028 (7-13 de gener de 2011), p. 34-35.
- Vila-Sanjuan, Sergio, «*Incerta glòria* y sus 'ediciones definitivas'», *La Vanguardia Cultural/s*, Barcelona, núm. 254 (2 de maig de 2007), p. 7.

8.5. Sobre En Tirant lo Blanc a Grècia

- Bordas, José María, «[Crítica a la representació] *Tirant lo Blanc a Grècia*», *Revista*, Barcelona (17 d'octubre de 1958), p. 19-20.
- De Cala, Manuel, «Con la actuación de la Agrupación Dramática de Barcelona y Palestra de arte dramático, terminó el ciclo de teatro latino. [Crítica a la representació] *Tirant lo Blanc a Grècia*», *El Noticiero Universal*, Barcelona (29 de setembre de 1958).
- Farreras, Martí, «[Crítica a la representació] *Tirant lo Blanc a Grècia*», *Destino*, Barcelona, núm. 1085 (24 de maig de 1958).
- Junyent, José Maria, «[Crítica a la representació] Ciclo de teatro latino. *Tirant lo Blanc a Grècia*», *El Correo Catalán*, Barcelona (30 de setembre de 1958).
- M. «[Crítica a la representació] *Tirant lo Blanc a Grècia*», *La Vanguardia*, Barcelona (17 de maig de 1958).
- Marsillach, Luis, «Brillante final del Ciclo de Teatro Latino [Crítica a la representació] *Tirant lo Blanc a Grècia*», *Solidaridad nacional*, Barcelona (30 de setembre de 1958).

- M. L. M., «[Crítica a la representació] Joan Sales i *Tirant lo Blanc*», *Diario de Barcelona*, Barcelona (16 de maig de 1958), p. 38.
- Roca Junyent, Ramon, «[Crítica a la representació] *Tirant lo Blanc a Grècia*», *Forja*, Barcelona, núm. 110 (juny de 1958), p. 4-5.
- Sordo, Enrique, «[Crítica a la representació] *Tirant lo Blanc a Grècia*», *Revista*, Barcelona (17 de maig de 1958).
- Triadú, Joan, «[Crítica a la representació] *Tirant lo Blanc a Grècia*», *Inquietud*, Vic, núm. 13 (maig de 1958), p. 4-5.

8.6. *Sobre En Tirant lo Blanc o Qui mana a can Ribot*

- Casán, Xavier, «Joan Sales *En Tirant lo Blanc o Qui mana a can Ribot*», *Revista de Catalunya*, Barcelona, núm. 52 (maig de 1991), p. 134-135.
- Folch i Pi, Núria, «Joan Sales i *Tirant lo Blanc*», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 365 (maig de 1990), p. 62-63.
- Morreres i Boix, Josep Maria, «Literatura militant. Una obra oblidada de la poc prolífica producció de l'escriptor i editor Joan Sales», *Avui Cultura*, Barcelona (8 de setembre de 1990), p. 10.

8.7. *Sobre Cartes a Màrius Torres*

- Bacardí, Montserrat, «Soldats i poetes. Les cartes de Joan Sales a Màrius Torres», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 417 (setembre de 1994), p. 54-59. Reeditat en *Rels (revista d'idees i cultura)*, 2a època, núm. 2 (2010), p. 77-90.
- Chavarría, Adrià, «Pasajes contra una 'guerra civil'», *La Vanguardia. Cultural/s*, Barcelona, núm. 301 (26 de març de 2008), p. 12. Traduït en *Rels (revista d'idees i cultura)*, Tortosa, 2a època, núm. 2 (2010), p. 91-92.
- Dolç, Miquel, «Documento humano e histórico: Epistolario de Joan Sales», *La Vanguardia*, Barcelona (7 d'abril de 1977), p. 23.
- Folch i Pi, Núria, «Introducció», *Màrius Torres vist per Joan Sales*, *Avui*, col·lecció divulgació i cultura, Barcelona, núm. 10 (abril de 1986), p. 2-18.
- Gomis, Joan, «Cartes de Joan Sales», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 210 (15 de març de 1977), p. 18.
- Martí, Casimir, «Joan Sales, *Cartes de guerra i d'exili a Màrius Torres*», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 218 (15 de novembre de 1977), p. 17-18.
- Pons, Pere Antoni, «Cartes contra la barbàrie», *Caràcters*, València, 2a època, núm. 41 (octubre de 2007), p. 19-20.
- Puigdevall, Ponç, «Memòries escrites al dia», *El País. Quadern*, Barcelona (26 d'abril de 2007), p. 4.
- Sòria, Enric, «Cartes de lluny», *Avui*, Barcelona (7 d'abril de 2007), p. 24.
- Tremosa i Balcells, Ramon, «Incerta memòria», *Avui*, Barcelona (13 d'abril de 2006), p. 20.

- Triadú, Joan, «Joan Sales i Màrius Torres», *Avui*, Barcelona (12 de gener de 1977). Reeditat en *Una cultura sense llibertat*, Barcelona: Proa, 1978, p. 74-77.
- «Joan Sales i Màrius Torres», *Relleu*, Barcelona, núm. 4 (gener de 1984), p. 9-10.
- Valera Serra, Josep, «Joan Sales i Màrius Torres», *Ressò de Ponent*, Lleida, núm. 98 (1992), p. 33.
- V[entelló], J[Joan], «*Cartes a Màrius Torres de Sales*», *La Vanguardia*, Barcelona (7 d'abril de 1977), p. 44.

8.8. *Sobre Cartes de la guerra*

- [Anònim], «Joan Sales, recordat com a 'soldat només per Catalunya'», *Avui*, Barcelona (20 de novembre de 1986), p. 30.
- Beltran Xandri, Adolf, «Miratge trencat», *Avui Cultura*, Barcelona (6 de maig de 2004), p. 13.
- Boix i Bonhora, Josep, «Joan Sales. Cartes de la guerra», *El Pont*, Barcelona, núm. 104 (1988), p. 25.
- Folch i Pi, Núria, «*Cartes de guerra*», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 329 (febrer de 1987), p. 39-40.

8.9. *Sobre Epistolari Joan Coromines & Joan Sales*

- Bacardí, Montserrat, «En Sales proposa i en Coromines disposa», *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 538 (octubre de 2004) p. 73-74.
- Maduell, Àlvar, «*Epistolari Joan Coromines i Joan Sales*», *Revista de Catalunya*, Barcelona, núm. 203 (febrer de 2005), p. 128-130.
- Manent, Albert, «El debat Joan Sales – Joan Coromines», *Avui*, Barcelona (6 de juliol de 2004), p. 20.
- Mateu, Melción, «Radicalitat i compromís», *Avui Cultura*, Barcelona (17 de febrer de 2005), p. 10.
- Solà, Joan, «Radiografia d'una època», *Avui Cultura*, Barcelona (30 de setembre de 2004), p. 7.
- «Aspectes crucials», *Avui Cultura*, Barcelona (7 d'octubre de 2004), p. 7.

8.10. *Sobre Cartes completes (1960-1983) Mercè Rodoreda & Joan Sales*⁵¹

- Aulet, Jaume, «*Mercè Rodoreda, Joan Sales. 'Cartes completes (1960-1983)'*», *Els Marges*, Barcelona, núm. 90 (hivern de 2010), p. 129-132.

51. Hi ha una entrevista del director del programa *L'hora del lector* de TV3, Emili Manzano, amb la curadora del volum, Montserrat Casals, i l'editora i néta de Joan Sales, Maria Bohigas: <http://www.tv3.cat/videos/829189> i en la mateixa cadena de televisió hi ha un petit reportatge sobre l'epistolari: <http://www.tv3.cat/videos/805409/Lepistolari-entre-Rodoreda-i-Sales>

- Bonada, Lluís, «Ens passarem la vida amb baralles i fent les paus», *El Temps*, València, núm. 1274 (11 de novembre de 2008), p. 72-73.
- Casals, Montserrat, «El rebost literari», *El País. Quadern*, Barcelona, núm. 1279 (30 d'octubre de 2008), p. 3.
- Cortadellas, Xavier, «La mania d'uns quants», *Presència*, Girona, núm. 1922 (26 de desembre de 2008-1 de gener de 2009), p. 34-35.
- Gabancho, Patrícia, «Les famoses cartes», *Avui Cultura*, Barcelona (10 de gener de 2009), p. 13.
- Guillamon, Julià, «Dos náufrags», *La Vanguardia. Cultura/s*, Barcelona (25 de febrer de 2009), p. 10.
- Insa, Maite, «Tot l'afecte del vostre Sales», *Caràcters*, València, 2a època, núm. 47 (abril de 2009), p. 13.
- Mondrià, Alfred, «Un duet amb maneres de Big Band», *Levante-El Mercantil Valenciàno, Postdata*, València, núm. 672 (8 de maig de 2009), p. 3.
- Murgades, Josep, «La dama de l'editor», *L'Avenç*, Barcelona, núm. 346 (maig de 2009), p. 50-57.
- Piñol, Rosa Maria, «Un largo diálogo», *La Vanguardia*, Barcelona (4 de novembre de 2008), p. 34.
- Pla, Xavier, «Guanyant batalles», *Avui Cultura*, Barcelona (15 de novembre de 2008), p. 12.
- Serrahima, Xavier, <http://www.racodelaparaula.com/2011/03/30/merce-rodoreda-joan-sales-cartes-completes-1960-1983/>
- Sòria, Enric, «Fins al final», *El País. Quadern*, Barcelona (11 de desembre de 2008), p. 4.

8.11. *Articles necrològics i d'homenatge*⁵²

- Benguerel, Xavier, «Retrobar la veu d'un gran amic», *El País*, Barcelona (20 de novembre de 1983).
- Busquets i Grabulosa, L. «Joan Sales, un home que ens ha deixat tot 'fent país'», *Diari de Barcelona*, Barcelona (20 de novembre de 1983), p. 25.
- Calders, Pere, «Joan Sales, un compatriota exemplar», *El País*, Barcelona (20 de novembre de 1983).
- «El cos i l'esperit», *El Món*, Barcelona (25 de novembre de 1983).
- Cardona, Eduard, «Joan Sales com a testimoni», *Barri de Vallcarca*, Barcelona, núm. 6 (hivern de 1984), p. 10-11.
- Casals, Montserrat, «La neu calenta i vermella d'*Incerta glòria*», *El País*, Barcelona (20 de novembre de 1983).
- Cònsul, Isidor, «Recuperar Joan Sales», *Avui*, Barcelona (12 de novembre de 1993).

52. Hi ha un enregistrament sonor que recull les conferències d'Enric Jardí i Josep M. Ainaud de Lasarte sota el títol de «Joan Sales en el record», que es van celebrar el dia 18 de gener de 1984 a l'Ateneu Barcelonès, organitzades per la Secció de Literatura i Lingüística. Tinc referències de la cassette sonora enregistrada però no m'ha estat possible consultar-la.

- DD. AA., *Joan Sales*, monogràfic de *Relleu*, *butlletí del Grup d'estudis nacionalistes (GEN)*, Barcelona, any II, núm. 4 (30 de gener de 1984).⁵³
- Espar i Ticó, Josep, «Joan Sales, una pregona significació», *El 3 de vuit*, Vilafranca del Penedès (2 de desembre de 1983).
- Espinàs, Josep Maria, «Record de Joan Sales», *Avui*, Barcelona (18 de novembre de 1983).
- Faulí, Josep, «Joan Sales, editor, escriptor i home de combat, fou enterrat a Siurana», *La Vanguardia*, Barcelona (15 de novembre de 1983), p. 43.
- Ferran de Pol, Lluís, «En la mort de Joan Sales», *Avui*, Barcelona (15 de novembre de 1983), p. 25.
- «Assenyalador de camins aspres», *La Vanguardia*, Barcelona (15 de novembre de 1983), p. 43. Reeditat en *Rels (revista d'idees i cultura)*, Tortosa, 2a època, núm. 2 (2010), p.15-17.
- «Els salvadors camins de Joan Sales», *Avui*, Barcelona (3 de desembre de 1986), p. 18.
- Ferrer, Joaquim, «Un punt de referència», *Avui*, Barcelona (5 de gener de 1984).
- Font i Farran, «Joan Sales», *El Eco de Sitges*, Sitges (1 de febrer de 1986), p. 1.
- Frontera, Guillem, «Las buenas intenciones», *El País*, Barcelona (15 de novembre de 1983), p. 27.
- Galí, Raimon, «El poeta de la nova Catalunya», *Avui*, Barcelona (15 de novembre de 1983), p. 24.
- Lladó, Josep Maria, «Reivindicació de Joan Sales», *El Eco de Sitges*, Sitges (8 de febrer de 1986).⁵⁴
- Lorés, Jaume, «Sales, entre la vida y la incerta gloria», *El Periódico*, Barcelona (18 de novembre de 1983), p. 32.
- Parellada, Clotilde, «Adéu, Joan Sales, fins al futur!», *Nova veu (Portaveu d'Unió Democràtica de Catalunya)*, Barcelona, núm. 127 (30 de novembre de 1983), p. 7.
- Pla i Arxé, Ramon, «L'obra literària de Joan Sales», *Avui Lletres*, Barcelona, núm. 146 (23 de novembre de 1983), p. I i II, dins *Textos crítics*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p. 81-85.
- Pons, Agustí, «Joan Sales», *Avui*, Barcelona (12 de novembre de 1993).
- P[íñol], R[osa] M[aria], «En el homenaje póstumo a Joan Sales se destacó la modernidad de su obra», *La Vanguardia*, Barcelona (13 d'abril de 1984), p. 39.
- Pujol, Carlos, «Soleràs, el retrato romántico de su autor», *El País*, Barcelona (15 de novembre de 1983), p. 27.
- Sarsanedas Vives, Octavi, «Joan Sales, un bon amic», *Catàleg de Grup del Llibre. El Club de lectors dels Països Catalans*, Barcelona, núm. 33 (1r trimestre 1984), p. 3.

53. La revista reproduïx els parlaments de la sessió en record i homenatge a Joan Sales que es va celebrar l'1 de desembre de 1983 per part del Grup d'Estudis Nacionalistes. Hi van participar Núria Folch, «Guió, sense títol, per a la sessió d'homenatge a Joan Sales», Raimon Galí, «Joan Sales poeta i profeta» i Joan Triadú. El número —que té 29 pàgines— es completa amb diversos articles, alguns són la reproducció dels que es van publicar a la premsa amb motiu de la mort de Sales i fragments de *Cartes a Màrius Torres*.

54. Aquest article és una resposta al text de Font i Farran, aquest contrareplicarà amb «Diàleg amb Josep Maria Lladó. El meu afecte per Joan Sales», *El Eco de Sitges* (15 de febrer de 1986).

- Solsona, Ramon, «Sales», *Avui*, Barcelona (18 de novembre de 1993), p. 52.
- Tortajada, Joan, «Joan Sales en el record. En el segon aniversari del seu traspàs», *Diario Español*, Tarragona (17 de novembre de 1985).
- Triadú, Joan, «L'escriptor que venia de lluny», *Avui Lletres*, Barcelona, núm. 146 (23 de novembre de 1983), p. 2.

9. ENTREVISTES AMB NÚRIA FOLCH I PI⁵⁵

- Estopà, Eugeni, Guillem Miralles i Tina Vallès, «La transició va començar just acabada la Segona Guerra Mundial. [Entrevista amb] Núria Folch», www.paperdevidre.net, núm. 44, p. 7-18.
- Figueres, Josep Maria, «[Entrevista amb] Núria Folch», *Veus de l'exili. 20 testimonis de la diàspora catalana*, Valls: Cossetània edicions, 2007, p. 161-173.
- Guillamón, Julià, «[Entrevista amb] Núria Folch», *Literatures de l'exili*, Barcelona: Diputació de Barcelona-Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 2005, p. 90-101. Reeditada en *El dia revolt. Literatura catalana de l'exili*, Barcelona: Empúries, 2008, p. 262-273.⁵⁶
- Malló, Oriol, «Ciudadà Sales [Entrevista amb Núria Folch]», *El Temps*, València, núm. 521 (13 de juny de 1991), p. 50-57.
- Pons, Pere Antoni, «Els temps canvien però no tant com sembla [Entrevista amb Núria Folch]», *El Temps*, València, núm. 1207 (15 de juliol de 2008), p. 50-51.
- Puntí, Jordi, «Recuperar Joan Sales. Núria Folch parla de la reedició de la novel·la *Incerta glòria* i evoca la força personal i literària del seu marit», *El País. Quadern*, Barcelona (16 de març de 2002), p. 1-3.
- Singla, Carles, «Núria Folch de Sales. Editora. 'La millor obra és la que agrada més a la gent que té gust'», *Diari de Barcelona, Lletres*, Barcelona, núm. 72 (25 de maig de 1991), p. I.
- Yeste, Elena, «Els lleons es casen amb lleones, i els bens, amb bens [Entrevista amb Núria Folch]», *Avui*, Barcelona (28 de maig de 2008), p. 24.

55. He considerat en aquesta bibliografia la inclusió de les entrevistes amb Núria Folch i Pi perquè, a banda de ser la seua esposa des dels anys 30 fins a la mort de l'escriptor, va compartir la feina a l'editorial.

56. Hi ha també una entrevista amb Núria Sales i Folch que parla de l'experiència d'exiliada amb els seus pares a Santo Domingo i Mèxic: «Literatures de l'exili. "T'acostumes a un país o a un lloc: no era el conjunt del país, era el racó on havies anat a parar. I de cop: apa, ves-te'n», *Revista de Catalunya*, Barcelona, núm. 236 (febrer de 2008), p. 26-35, reeditada en *El dia revolt. Literatura catalana de l'exili*, Barcelona: Empúries, 2008, p. 274-285.